

Flora och vegetation i Dalarnas vägkanter

Tomas Ljung

Att våra vägkanter är tillhåll för en rad intressanta växtmiljöer och arter har varit känt bland botanister sedan länge. Lika bekant har de blomsterrika vägkanternas utsatthet varit. Ofta har en fin torrbacke med färgkulla och tjärblomster eller ett fuktigt dike fullt av orkidéer plötsligt dikats bort när vägen har breddats eller utan någon synbar anledning. Tack vare siktröjningarna längs vägarna har vägkanterna kommit att bli de sista hävdade markerna i många trakter och när vägkantens vegetation plötsligt grävs bort kan man ha utplånat ängsfloran från en hel by.

Många förekomster av sällsynta växter har spolierats av brutala vägbyggen genom åren. Knottblomstret i Mora hann precis upptäckas innan den var borta.

Längs den mycket artrika vägen mellan Säter och Smedjebacken gjordes 1992 ett försök med samråd för att spara den värdefulla floran vid en planerad dikning. DABS inventerade åt Vägverket och pekade ut de sträckor som skulle sparas och Sätters kommunen övervakade. Sträckorna märktes ut på karta och med krita på asfalten (se Trollius nr 14). Entreprenören gav emellertid tusan i alltsammans och dikade bort alla brudsporrar och jungfrulin och just där Dalarnas enda bergmynta växer sattes ett räcke upp. Endast vid Risshyttehage sparade man en bit, som tyvärr lyftes ut helt från det årliga röjningsprogrammet. Loppstarr och gentiana kvävdes alldeles av busk.

När Vägverket bad mig utföra en botanisk inventering av värdefulla vägkanter i bland annat Dalarna, var det därför med blandade känslor jag tackade ja.

Uppdraget, en bakgrund

Vintern 1993-94 fick flera statliga verk, däribland Vägverket, ett uppdrag från regeringen. Verket uppmanades se över möjligheterna att bevara och stärka den biologiska mångfalden inom sitt verksamhetsområde. I det *Program för skötsel av vägkanter*, som kom 1993 beskrivs ambitionerna. Första steget skulle bestå i inventering och utpekande av de biologiska värdena. Därefter skall dessa värden säkras och skötas, och till sist skall vägkantsskötseln styras för att ”artrikedomen skall öka utefter vägnätet som helhet”. En utmärkt programförklaring!

För inventeringen av vägnätet i **Region Mitt**, dvs Kopparbergs, Gävleborgs, Västernorrlands och Jämtlands län, städslades undertecknad. Jag fick sommaren 1995 på mig att kartera och värdera regionens drygt tvåtusen mil allmän väg.

Metodik

Alla som har försökt botanisera i vägkanter *från bil* vet att det är svårt. Man sitter på fel sida, man kan inte koncentrera sig, det går för fort och så vidare. Att

inventera denna mittersta tredjedel av riket på en sommar kändes inte så enkelt. Vad som genom landskapsflorainventeringar och annat redan var känt gick snabbt att sammanställa och blev ett första underlag. Därefter sände jag ut upprop till en rad botanister och floragrupper i regionen, där jag begärde in tips och idéer kring artrika vägkanter. En hängiven kår av ideella botanister kom mig till hjälp. Mängder av svar och tips strömmade in, alla var glada åt att vägkanterna uppmärksammades och projektet fick den rivstart det förtjänade. Sommarens inventeringar kom att utgå från dessa tipsvägar, till att inventera och avgränsa objekten, samt till att peka ut områden som är utvecklingsbara.

Eftersom regionen omfattar en så stort geografiskt område är det lite problematiskt att formulera urvalskriterier. Vad som är vanligt i söder kan vara mycket rart i norr och vice versa. De värden som utvaldes att omfattas av inventeringen blev därför sådana arter och miljöer som är bevarandevärda i såväl nationellt som som regionalt och länsmässigt perspektiv, samt sådana som är tydligt utvecklingsbara. Som väggkantsvärden kom att räknas:

- **Artvärden:** Här ingår alla arter som fordrar och förtjänar hänsyn, som rödlistade eller fridlysta arter, eller växtgeografiskt intressanta förekomster.

- **Biotopvärden:** Hit räknas alla artrikare miljöer som kräver hänsyn, som torrbackar, ängsmiljöer och rikkärrspartier. Intressanta vattendrag, klippor, alléer och hällmarker ingår också här.

- **Landskapsvärden:** Hit hör alla vägar vars kanter samspelar ekologiskt med det omgivande landskapet, oftast ett artrikt och småbrutet odlingslandskap. Hit förs även vägar som äger höga landskapsbildsvärden eller kulturhistoriska värden i förening med inte alltför utarmade vägkanter.

Dessa värden kan samspela eller stå för sig själva. De ska inte ställas mot varandra, då en artrik liten fläck i en väggkant är lika värdefull i smått, som en hel sträcka i ett fint landskap är i stort. Skyddet och bevarandet måste fungera på alla plan och en artrik väggkant i ett igenvuxet landskap är minst lika värdefull (som refugie och spridningskorridor), som en som gränsar mot ängar och hagar.

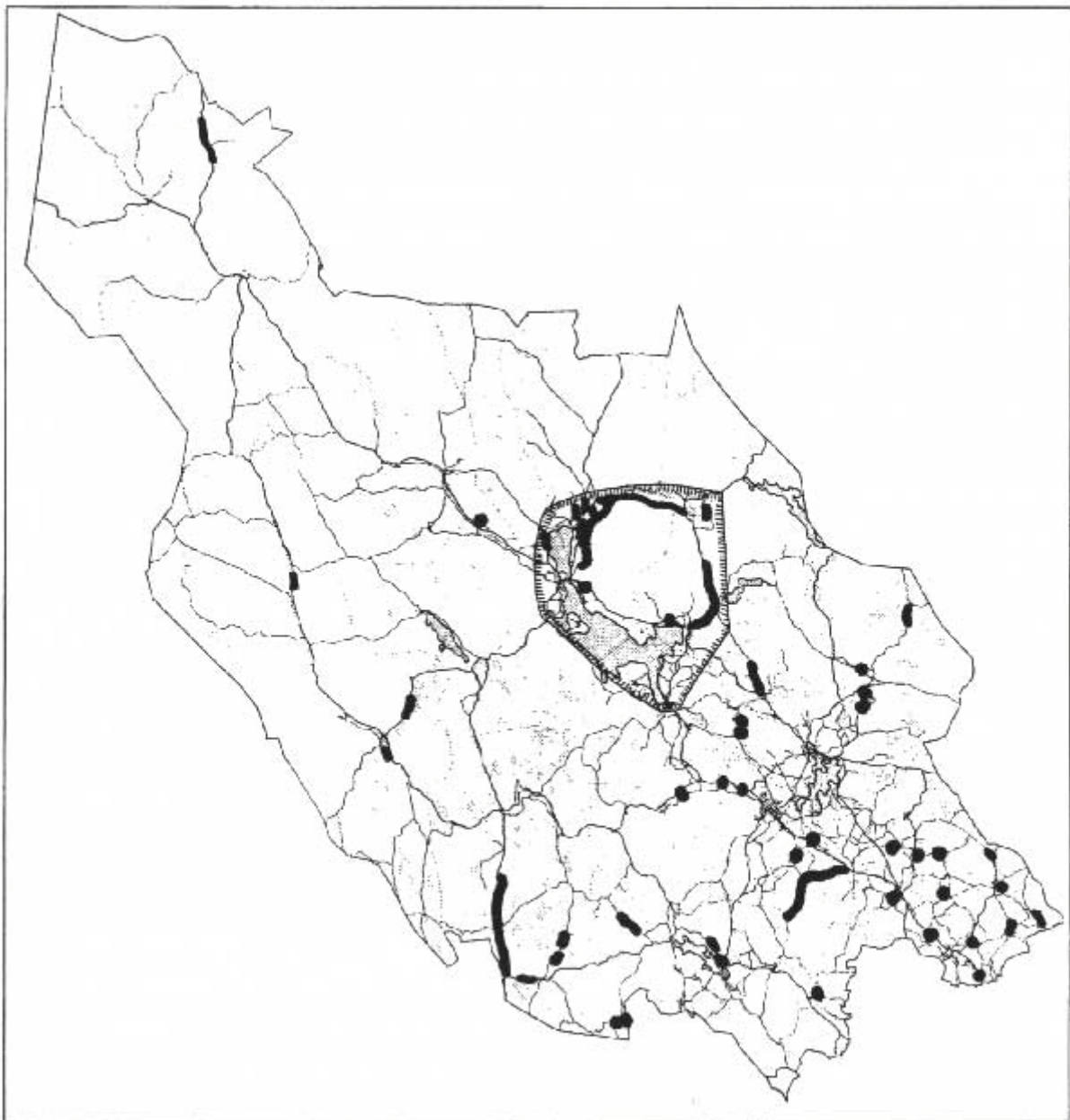
Resultat

I Dalarna har 58 värdefulla vägsträckor kunnat pekats ut om sammanlagt 177 km, vilket utgör knappt 4% av det allmänna vägnätet i landskapet. Därtill har ett trettiotal enskilda vägar medtagits, vilka uppvisar särskilt höga värden.

En tydlig tyngdpunkt för de utpekade värdena ligger i Södra Dalarnas älvbygder samt i siljansbygden. Malungs och Älvdalens kommuner har endast en utpekad sträcka vardera. Detta speglar till viss del den dåliga rapporteringen från dessa trakter, huvudsakligen beror det dock på de sydligare länsdelarnas gynnsammare klimat och berggrund. Redan norr om *Limes Norrlandicus* (som följer Dalälven till Siljan, men dras söderut i Bergslagsområdet) avtar tydligt etableringsmöjligheterna för många arter, även om vägkanterna i många fall kan utgöra gynnsamma mikromiljöer som förskjuter utbredningar norrut.

De utpekade vägkanternas värden varierar dock förhållandevis lite inom området. Det gammaldags odlingslandskapet har inte bara överlevt i övre Dalarna; påfallande många värdefulla vägkanter finner man i de genuina gamla kulturbygderna i Bergslagens finnmarker och bergslag, från Tyfors i sydväst över Ål, Silvberg och St. Skedvi till Svärdsjö och Garpenberg.

Förutom genom kulturpåverkan betingas vägkanternas förmåga att bli artrika av berggrundens sammansättning. Längs siljansringen, från Leksand och Bjursås över Boda och Ore mot Orsa, skapar kalken enastående betingelser för floran, oavsett om markerna är torra eller fuktiga, leriga eller sandiga, skuggiga eller öppna. De öppna, friska och sandiga vägkanterna är dock de intressantaste här.

De hittills utpekade artrika väggantssträckorna i Dalarna, med Skötselområde Siljansringen markerat. Bilden vittnar lika mycket om fördelningen av botanister som av artrika vägganter.

Några av Dalarnas värdefulla vägsträckor och värdetyper.

Södra Dalarna

- v 712 By, Backa-Sisselbo: Artrika vägkanter med bl a *skogsklocka*.
- v 749 Byvalla: Vägkant mot Vallaån med *sjöranunkel*, *klubbstarr* m.m.
- v 698 Brovallen: Rik förekomst av *pricknattljus* mot järnvägen.
- v 730 St. Dicka: Dalarnas enda förekomst av *vattenveronika*.
- v 70 Rembo: En prunkande torrbacke med *tjärblomster*, *ullört* m.m.
- v 738 Garpenberg, Långvik: Kalktorrängar med *blåeld*, *harmynta* och *vildlin*.
- v 747 Allén i Kloster: Gamla lindar i unik kulturmiljö, med hotade allélavar.
- v 752 Näs kungsgård: Rika bestånd av *skånefibbla* i vägkanterna.
- v 771 Nyberget: Kalkrika vägkanter med bl a *säfferot* och *nässelsnärja*.
- v 646 Tuna-Hästberg: Artrika torrbackar med bl a *rutlåsbräken* och *vildlin*.
- v 650 Säter-Ingevallsbo: Sorgligt sönderdikad, men ännu finns *slättergubbe* och enstaka *bergmynta*, *loppstarr* och *brudsporrar* kvar.
- v 790 Gustafs, Solberga: Ett av Dalarnas två bestånd av *knölvial* i diket.
- v 876 Svärdsjö, Boränget: Torrbacke vid vägen med *sanddraba* och *grusviva*.
- v 888 Linghed: Dalarnas enda förekomst av *sminkrot* i vägskärning.

Västerbergslagen

- v 675 Söderbärke, Nor: Torräng med *oxtung*.
- v 247 Ludvika, Skuthamn: Stort bestånd av *stortimjan* i vägslänten.
- v 247 Brunnsvik: *Skogsklocka* i vägkanterna.
- v 64 Tyfors - Finnjälsen: Orkidérik sträcka med flera arter.
- v 524 Frösaråsen och Håen: Genuina finnbyar med *höskallra* i vägkanterna.

Österdalarna

- v 915 Ål, Solarvet: Ängsvägkanter med *fältgentiana*, *låsbräken* m.m.
- v 301 Rättvik - Gulleråsen: Dalarnas artrikaste väg, med ett 40-tal hotade, och fridlysta arter, däribland *guckusko*, *majviva* och *ängsnäva*.
- v 889 Rättvik, Born: Kalkdiken med bl a *guckusko*, *blodnycklar* och *majviva*.
- v 965 Ore, Sunnanhed: Förekomst av *åkerskallra* på två ställen.
- v 1001 Våmhus: Lieslåttrad vägkant med bl a *höskallra* och *ängsnäva*.
- Alla vägar efter Orsaberget mellan Vångsgärde och Kallmora: Kalkrika vägkanter med *majviva*, *ängsgentiana*, *älvväxing* och många orkidéer.

Västerdalarna

- v 45 Öje, Lännviken: Förekomst av *radgräs* och *kanadastarr* i dikena.
- v 510 Tällbyn: Förekomst av *stortimjan* i vägkanten.
- v 1051 Transtrand, Mornäs: Torrängar med nordlig förekomst av *ängshavre*.

Fjällsocknarna

- v 311 Lillfjäten: Rik fjällvegetation i vägkanterna.

De viktigaste värdena längs Dalarnas utpekade vägar

Hotade arter

En särställning intar de rödlistade arterna. Av dessa finns ett tiotal i Dalarnas vägkanter. Några finns på flera lokaler, såsom *sanddraba*, *skogsklocka* och *ängsgentiana*, medan andra endast finns i någon enstaka vägkant, såsom *åkerskallra*, *knölvial* och *rutlåsbräken*. Dalarnas enda förekomst av den mycket sällsynta orkidén *knottblomster* upptäcktes 1991 i en liten population intill väg 70 i Rättvik strax öster om moragränsen. Förekomsten spolierades emellertid vid en dikning 1993 och har inte återkommit. Utöver de nämnda förekommer *fältgentiana*, *guckusko*, *höstlåsbräken*, *nässelsnärja*, *skogsfru*, *sminkrot*, *topplåsbräken* och *rosenfingersvamp* längs allmänna vägar i Dalarna och *dvärglåsbräken*, *finnklint* och *granspira* längs enskilda vägar.

Totalt har 23 vägsträckor med rödlistade arter utpekats i Dalarna. Ängsgentianan, som är allmän längs många vägar i siljanstrakten är då ej medräknad.

Fridlysta arter

I länet är sedan tidigare sex blommor fridlysta. Sedan 1993 är därtill alla orkideer fredade, vilket ger totalt 26 fridlysta arter i Dalarna. Några orkidéer förekommer rikligt i Dalarnas vägkanter, fr a *jungfru Marie nycklar*, som dock inte kan betraktas som hotad. Däremot kan fuktiga diken i kalktrakterna uppvisa en mer artrik orkidéflora, med *brudsporre*, *grönkulla*, *ängsnycklar* och *nattviol*. De orkidérika sträckorna har bedömts som mycket värdefulla för såväl den biologiska mångfalden som för vägarnas upplevelsevärde.

Av de fridlysta arterna i övrigt kan *mosippan* och *såporsten* påträffas i våra vägkanter, samt de ovan nämnda *granspira* och *guckusko*. 18 vägsträckor har pekats ut som hemvist för fridlysta växter, varav hälften inom siljansområdet.

Övriga artvärden

Utpekade artvärden som bedöms motivera speciell hänsyn och skötsel har beskrivits för 23 sträckor. I flertalet fall rör det sig om sårbara eller sällsynta arter i Dalarna, som är på tydlig reträtt idag och som finner fristäder i vägkanterna. Hit hör *höskallra*, *loppstarr*, *oxtung*, *ullört*, *äkta johannesört* och *ängsnäva*. I några fall motiveras skyddsbehovet av att det är enda förekomsten för en art i regionen eller länet, såsom för *vattenveronika*, *bergmynta* och *nattljus*.

Slätterängar

Längs en och annan väg sköts ännu vägkanterna på traditionellt vis, med lieslätter och räfsning. Eftersom denna skötselform är optimal för gräsmarker, är avtalsskrivning med privatpersoner eller föreningar att rekommendera, vilka mot skälig ersättning kan åta sig skötseln av sträckan.

I Dalarna förekommer manuell slätter av vägkanter framför allt i siljansbygden och Bergslagen, där hittills nio ängsvägkanter har pekats ut.

Gräsfröinkomlingar och likställda

En spektakulär och gärna uppmärksammas skara arter är de som kommer in som föroreningar i främmande gräsfröblandningar. Hit hör *radgräs*, *kanadastarr*, *kvarngröe* och *gullört*. Eftersom de hör hemma i Nordamerika, är det svårt att formulera någon lämplig skötsel för dem. Dessutom är det tveksamt om de ska kallas hotade eller skyddsvärda, då deras förmåga till överlevnad på sikt är mycket osäker, om ens önskvärd. Därför har inte förekomster av dessa arter tagits upp i inventeringen annat än i ett fall, nämligen *radgräset* i Malung, som bör lämnas ostörd som referenslokal. För de övriga gäller alltså att hålla sig framme om man vill se dem.

Till denna skara arter hör även vissa andra arter, av vilka somliga kan vara på väg in i landskapet, som t ex *strandråg*, *trift* och *gulkämpar* längs saltade vägar.

Förbuskningen - det primära hotet mot vägkanternas mångfald

Vägkanternas biologiska mångfald hotas framför allt av två saker: Förbuskning och grävning. Lövbusk i vägkanterna betraktas allmänt inom Vägverket som trafikfarligt, då det innebär nedsatt sikt och lockar till sig vilt. Likväl fungerar sällan röjningarna, framförallt på grund av släpphänthet hos de entreprenörer som per kontrakt är ålagda att utföra röjningarna, samt dålig uppföljning från Vägverkets sida. I avtalen står det ofta att hela vägområdet skall hållas rent, vilket ofta innebär ett tio meter brett område från vägbanan! Detta efterlevs dock sällan; som regel slås endast någon meter närmast asfaltkanten årligen, medan lövbusk och smågran tillåts breda ut sig ohämmat på resten av ytan.

Att slå för högt upp är också en negativ åtgärd. Av bekvämlighet röjs ofta busken ett par decimeter ovan markytan, vilket är en direkt signal till vide och gran att breda ut sig horisontellt istället för vertikalt. Vad beträffar smågran fordras en mycket marknära kapning för att få bukt med dem. Manuell ryckning är allra bäst på smågransinfekterade platser med ömtålig flora. Kvarlämnat röjningsris är också ett hot, då en röjning kan resultera i tjocka förkvävande risbrötar i diken.

Hot nummer två - Dikning och grävning

Om det första hotet är skogsbildning så är det andra Vägverkets avvattning. Att tillse att diken fungerar anser Vägverket som en helig plikt. Samtidigt är meningarna delade om hur vatten egentligen beter sig inne i väggroppen. Därför dikas idag för säkerhets skull långt mer än nödvändigt. Man ser ofta nydikningar i utförslut, där aldrig vatten kan bli stående, eller på backkrön. Sällan sparas heller bakslänterna, alltså dikets frånslänt, som aldrig kan påverka vattnet på vägbanan. I flertalet fall kan väggkantens värden räddas, bara bakslänterna skonas. Vissa entreprenörer använder tyvärr dikningen som röjningsmetod och struntar i att röja busk om det bara är ett par år kvar tills alltihop ska skalas av. Här är den biologiska mångfalden tämligen chanslös.

Hot nummer tre - olämplig röjningstidpunkt och slättermetod

Felaktig röjningstidpunkt är också av ondo. Vägkanten är en dynamisk biotop, vars flora är mer beroende av att fröföröka sig än ängarnas. Växterna missgynnas därför av en alltför tidig slätter, vilken dessutom som regel utförs med ett aggregat med roterande slungor eller kedjor av slaghackstyp. Framför allt torra vägkantstyper svarar mycket negativt på denna brutala skötselmetod. Rosetter av kattfot och gråfibbla rivs bort i ett nafs och mår bättre av att lämnas i fred.

Att några större sammanhängande vägkantssträckor skall komma att bli slagna med lie och räfsade för hand torde tyvärr vara en fåfäng förhoppning. Vad man kan önska är att metoder för *avklippning* och borttagande av hö utvecklas; sådana apparater är sedan länge i bruk i Holland, Tyskland och Norge. Den enda fördelen med slaghackningen (utöver att busk förhoppningsvis dör bort) är att ingen kvävande och gödslande höfilt lämnas kvar, eftersom växtdelarna mosas och slungas in i skogen, och att därför problemet med hö blir mindre än vid skärande eller klippande slätter.

Hur ska vägkanterna skötas?

För att få skötseln av vägkanterna att fungera i både stort och smått - att alltså både bevara ömtålig flora och gynna spridningen av den - behövs klara och enkla skötselrekommendationer. Beställarna av skötseln är som regel tekniker och utförarna är i allmänhet stora byggprojektfirmor som Skanska eller NCC, och deras maskinförare måste fatta vad som gäller. Därför kan skötselrekommendationerna för de utpekade vägkanterna grovt sägas bestå av några få tumregler, med vissa variationer. De är:

Vid dikning:

- * Spara alltid bakslänterna, eller om detta är omöjligt, spara öar av artrik vegetation med jämna mellanrum efter sträckan.

Vid röjning:

- * Röj varje år.
- * Röj hela vägområdet (oftast ca tio meter).
- * Röj sent (helst inte före första augusti).
- * Röj smågran manuellt
- * Lämna aldrig rishögar i dikena

ALLÉLAV

OXTUNGA

Skötselområde Siljansringen

Klarar Vägverket att leva upp till dessa rekommendationer längs de utpekade sjutton milen, så är mycket vunnet, och sedan är det bara att fortsätta. Ett större område som är mycket lämpligt att utse som försöksområde är då Siljansbygden. Allra artrikast blir vägkanten när kalk och solöppenhet samverkar och vägarna genom siljanssocknarnas gamla bygder, där ännu ängsmarker ansluter till vägkanterna, utgör kärnan i Dalarnas skyddsvärda vägnät. Här har nära nog alla vägar förutsättningar att snabbt bli artrika om hävden är den rätta. Eftersom detta stora område därtill hyser mycket stora kultur- och landskapsvärden, har det pekats ut som *skötselområde Siljansringen* (se kartan). Här kan alla vägar skötas enligt ett uppgjort program (finns klart), för att maximalt gynna den rika floran. Här kan också storskaliga försök med uppsamling av avslaget material m m utföras.

Tillämpas här de ovan uppställda skötselråden, så kommer vi förhoppningsvis att få se en kraftig ökning av det gamla kulturlandskapets arter längs vägarna.

Skyltar

För att entreprenörerna skall kunna hitta de utpekade vägkantssträckorna, har en skylt tagits fram, som kan placeras i början och slutet av områdena. Denna skylt är tänkt att placeras ut i våra artrika vägkanter redan i år. Enstaka hotartsförekomster är sekretessbelagda och kommer inte att märkas ut. Skylten skall förses med en riktningspil under.

Vad kan vi i Dabs göra?

Oavsett hur väl Vägverket lyckas i sina ambitioner att bevara de utpekade sträckorna, så är denna verksamhet i sin helhet helt ny för myndigheten och ambitionerna kan mycket väl komma att tyna av. I framtiden kommer säkerligen nya värdefulla vägkanter att upptäckas. Ett beslut finns på att alla tillkommande tips om värdefulla vägkanter skall kollas upp, värderas, förses med skötselplan och vid behov skyltas. Vem som skall ansvara för att detta blir gjort, sägs dock inte.

Risken är därmed stor att eventuella tips därmed kommer att bollas runt tills de försvinner i det gåtfulla vacuum som varje större myndighet besitter.

Därför, kära Dabsare: Så snart ni finner en vägkant av botaniskt intresse, ring till Vägverket, Region Mitt på Ölandsgatan i Falun och berätta. Ge er inte förrän ni nått fram till någon som verkar känna till regionledningens beslut och är beredd att ta emot er uppgift. Är den ansvarige inte där, se till att få ett namn. Eller ring gärna bara för att kolla om en vägkant är känd, då kommer pärmen med de artrika vägkanterna fram och slipper hamna innerst på handläggarnas golvhyllor.

Och då kan faktiskt ett litet steg komma att ha tagits mot artrikare vägkanter.